

УДК 372.461 (07)

DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.338-345

Н. В. Третяк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДИДАКТИЧНИХ ПРОБЛЕМ (на основі педагогічних ідей І. Огієнка)

У статті розглянуто педагогічну діяльність І. Огієнка 1914-1919 рр.; його внесок у розв'язання дидактичних проблем; розкрито значення поняття комунікативної компетентності, його роль у формуванні мовленнєвої культури майбутніх фахівців педагогічної освіти, проаналізовано рівень вивчення в науково-методичній літературі формування дидактичних проблем; запропоновано систему дидактичних завдань, спрямованих на формування в майбутніх учителів початкових класів правильності мовлення.

Ключові слова: літературна мова, мовлення, дидактичні завдання, дидактична гра, ігрова діяльність, комунікація, комунікативна компетентність, урок.

І. Огієнко відомий як видатний діяч освіти, професор кафедри української мови, перекладач, ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету, а також автор понад тисячу праць. Він висвітлював проблеми, які стосувалися формування, розвитку та функціонування української мови; підкреслював значення української мови в духовному відродженні особистості; розвивав ідею соборності мови, українознавчі проблеми в науковій діяльності. Окремі аспекти мовно-освітніх питань висвітлювали у своїх працях такі мовознавці, як М. Тимошик, О. Біла, В. Ляхоцький, А. Білан та ін. Як мовознавець, І. Огієнко зосереджував свою увагу на питаннях відродження української мови, його непокоїла проблема соборності мови. Він виступав проти тих видань, які стояли на перешкоді створення однієї літературної мови. І. Огієнко наголошував, що «народ, який не має спільної літературної мови, – то недозріла нація. Об'єднаємось у мові – і усе мовне об'єднання, реалізація соборності української мови золотими буквами залишиться не тільки в історії української культури, але й у політичній історії нашого народу» [9, с.38-39].

Іван Огієнко – педагог, один з фундаторів національної системи освіти і виховання. Доробок ученого є одним з найважливіших джерел пізнання, роз-

витуку і становлення теорії та практики національного виховання української педагогіки. Багато зроблено І. Огієнком щодо підготовки майбутніх педагогів. Про цю царину діяльності вченого знаємо достатньо, хоча в існуючих працях про це говориться загалом. Фактологічні аспекти даної проблеми показують великий внесок вченого саме щодо становлення майбутніх педагогів. Йдеться про безпосередню причетність вченого до оновлення та розвитку української школи, підготовки майбутніх вчителів.

Іван Огієнко передбачав, якою повинна бути система навчання та виховання національної школи, якими шляхами і засобами втілювати її в життя, готувати майбутніх педагогів. Ерудиція, теоретична та методологічна підготовка, різнобічні знання допомогли йому зробити значний внесок у вирішення освітньо-виховних завдань по підготовці кадрів для національної школи. І. Огієнко прагне створити таку систему навчання та виховання, де б розкривалась національна свідомість та самосвідомість, самобутність особистості. Саме вчитель, підкреслює І. Огієнко, покликаний формувати в учнів честь і гідність, гордість за приналежність до української нації, готовність стояти за її незалежність, утверджувати власну державність.

Творча спадщина І. Огієнка – неоціненний скарб для вчителів. Виховання моральних якостей, патріотичних, естетичних, любові до рідної мови, ваги до історії, культури свого народу – частина багатогранної творчої спадщини І. Огієнка, яка є дуже актуальною на сьогодні. Становлюється соціальна зрілість молодого вчителя на доробку І. Огієнка. Творчу спадщину професора доцільно використовувати при підготовці уроків, виховних заходів.

Педагогіка І. Огієнка ґрунтується на розумінні природи дитини, сутності пізнавальних інтересів, історичного розвитку науки, а також особистій зацікавленості в позитивному розв'язанні питань національно-виховного процесу в українській школі. Своїми поглядами щодо засобів виховного впливу І. Огієнко засвідчує талант вченого-педагога високого рівня.

І. Огієнко зробив помітний внесок у розв'язання дидактичних проблем. Він розуміє, що освіта передбачає глибоке пізнання підростаючим поколінням насамперед культурно-історичного досвіду рідного народу, включає в себе навчання і виховання, приступаючи до навчання дитини, потрібно мати на увазі її постійний природний розвиток.

І. Огієнко відстоював дотримання в педагогічній діяльності дидактичних принципів наочності, науковості, систематичності, доступності, міцності знань, індивідуального підходу. Він продовжував справу, розпочату Я. Коменським, Г. Песталоцці, А. Дістевергом, К. Ушинським, С. Русовою в плані пошуку шляхів найефективнішого застосування згаданих принципів.

Навчання він розглядав як цілеспрямовану і організовану пізнавальну діяльність, пов'язану із засвоєнням необхідних знань.

Виходячи з оцінок І. Огієнком навчального процесу, можна виявити окремі педагогічні правила, які він обґрунтував під час роботи в системі освіти: йти від простого до складного, від відомого до невідомого; висновки учителя та учнів мають бути ґрунтом для дальшого повторення; вчити, опираючись на попередній досвід дітей, складні завдання розв'язувати в школі; впливати в процесі навчання на різні органи відчуття учнів.

І. Огієнко віддавав перевагу таким методам навчання, як бесіда, розповідь, пояснення, вправа, робота з книгою, використання посібників, дискусія, проблемний виклад матеріалу.

Дидактичні проблеми, розглянуті І. Огієнком, мають сучасне звучання. Сьогодні вчителі мають можливість ознайомитись з ними і використати у своїй подальшій роботі здобутки великого педагога, науковця.

Для себе майбутні педагоги можуть з'ясувати кілька найголовніших уроків, що залишив для нас Іван Огієнко (за Миколою Тимошиком):

- по-перше, це урок неймовірної працьовитості та працелюбності;
- урок істинного, а не кон'юктурного служіння науці;
- урок синівського вболівання за долю української мови, самовідданих зусиль задля її утвердження в усіх сферах державного, суспільного життя;
- глибока порядність та людяність;
- політична мудрість;
- урок безмежної любові і вірності Україні [8].

Ці уроки повинні стати настановами молодому педагогу. Вірність справі, палка любов до Батьківщини, бажання віддати все заради щастя України – риси характеру, які потрібно виховувати в молодого вчителя, впроваджуючи в практику роботу з творами вченого.

Зміни, що відбуваються в суспільстві на сучасному етапі, потребують кардинальних реформ у системі освіти. Сучасне суспільство потребує не просто спеціалістів-фахівців свої справи, але й, перш за все, комунікабельних творчих особистостей, які прагнуть до гармонійного входження в сучасну міжкультурну сферу спілкування. Для вирішення даної проблеми необхідна цілісна система комунікативної освіти, яка будуватиметься на основі мовленнєвої підготовки студентів.

У сучасних умовах зростає роль вищої освіти, покликаної надавати студентам глибокі практичні вміння та навички, виховувати з кожного студента творчу особистість. З метою формування в майбутніх фахівців умінь досконалого володіння українською літературною мовою в професійній сфері, навичок оволодіння особливостей фахової мови, розвитку культури мовлення на заняттях використовуємо: комунікативні завдання, які активізують діяльність студента; індивідуальний підхід до навчання, що враховує можливості студента. Слід зазначити, що успіх навчання залежить від обраної методики, прийомів, які сприяють вихованню самостійної творчої особистості. У цьому напрямі доцільно проводити нетрадиційні заняття (заняття-конференцію, заняття-конкурс тощо), створювати різноманітні мовленнєві ситуації, дискусії, використовувати сучасні технології – все це робить процес навчання цікавим, ефективним та пізнавальним.

Враховуючи комунікативну спрямованість навчання, на заняттях слід надавати перевагу роботі з формування вмінь та навичок практичного володіння мовленням. Наприклад, робота над змістом тексту – попередня бесіда, відповіді на питання, складання плану, висновки, а також побудова різноманітних вправ на текстовій основі, підготовка виступів, доповідей, створення дискусій, переказ текстів, формулювання власної думки на основі прочитаного – все це в кінцевому результаті сприяє виробленню комунікативних умінь та навичок.

Вимоги до комунікативних якостей мовлення вчителя зумовлені насамперед функціями, які воно виконує в педагогічній діяльності. Головними серед них є:

- а) комунікативна – встановлення і регуляція стосунків між учителем і учнями, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку учнів;
- б) психологічна – створення умов для забезпечення психологічної свободи учня, вияву індивідуальної своєрідності його особистості; зняття соціальних затисків, які заважають цьому;
- в) пізнавальна – забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації учнями, формування в них особистісного, емоційно-ціннісного ставлення до знань;
- г) організаційна – забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності учнів. Прокоментуємо висновки щодо функцій мовлення вчителя [5, с.97].

Встановлення і регуляція стосунків між учителем і учнями, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку учнів – це одна з провідних функцій мовлення педагога, її мета – допомогти вчителеві встановити взаємодію зі своїми вихованцями, побудувати виховання і навчання на засадах співробітництва і співтворчості. Саме характер суто людських стосунків, які формуються в системі відносин «учитель-учень», «учитель-учні», значною мірою зумовлює педагогічний успіх або невдачу. Мовлення вчителя і виконує роль регулятора цих стосунків, виступає як засіб досягнення найвищого результату їхнього розвитку – взаєморозуміння між педагогом і його вихованцями.

Дидактика охоплює всю навчальну діяльність вчителя й учнів, їхню співпрацю, співтворчість. Найбільш важливими поняттями дидактики є: процес навчання, освіта, закономірності і принципи навчання, зміст освіти, методи і форми навчання, засоби навчання, знання, вміння, навички, мотиви.

Дидактична гра – гра, спрямована на формування у дитини потреби в знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом, удосконалення пізнавальних умінь і навичок.

Сучасна дидактика, звертаючись до ігрових форм навчання на уроках, справедливо вбачає в них можливості ефективної взаємодії педагога та учнів, продуктивної форми їх спілкування з наявними елементами змагання, безпосередності, природного інтересу. Визначальними при цьому є думки класиків педагогіки. А. Макаренко називав гру усвідомленою діяльністю, а радість гри – «радістю творчою», «радістю перемоги» [4, с.27].

В. Сухомлинський писав: «у грі розкривається перед дітьми світ, творчі можливості особистості. Без гри немає і не може бути повноцінного дитячого розвитку» [7, с.208-209].

Використовують дидактичні ігри у навчанні та вихованні учнів усіх вікових груп за необхідності актуалізувати їхній досвід, повторити, уточнити, закріпити набуті знання і уявлення про природні явища, працю і побут людини. Вдаються до них і після спостережень, екскурсій, бесід та інших занять. Нерідко ігри з дидактичними матеріалами є основним засобом навчання і виховання, за допомогою яких вчитель готує дитину правильно сприймати об'єкти і явища навколишнього світу.

Як ігровий метод навчання дидактична гра постає у двох видах:

- 1) власне дидактична гра. Ґрунтується на автодидактизмі (самонавчанні) та самоорганізації учнів;
- 2) гра-заняття (гра-вправа) [10, с.18]. Провідна роль у ній належить вчителю, який є її організатором. Під час гри-заняття учні засвоюють доступні знання, у них виробляються необхідні вміння, удосконалюються психічні процеси (сприймання, уява, мислення, мовлення). Ефективне опанування знань і вмінь відбувається в практичній діяльності за активізації мимовільної уваги і запам'ятовування.

Найефективнішими є ті уроки української мови, на яких використовують різноманітні форми роботи, збагачують їх знахідками своїх творчих шукань.

У процесі гри в учнів виробляється звичка зосереджуватися, самостійно думати, розвивати увагу. Захопившись грою, діти не помічають, що навчаються, до активної діяльності залучаються навіть найпасивніші учні.

Коли вчитель використовує на уроці елементи гри, то в класі створюється доброзичлива обстановка, бадьорий настрій, бажання вчитися. Плануючи урок, учитель має зважати на всіх учнів, добирати ігри, які були б цікаві й зрозумілі.

Дидактична гра – це практична групова вправа з вироблення оптимальних рішень, застосування методів і прийомів у штучно створених умовах, що відтво-

рюють реальну обстановку [1, с.15]. Під час гри в учня виникає мотив, суть якого полягає в тому, щоб успішно виконати взятую на себе роль. Отже, система дій у грі виступає як мета пізнання і стає безпосереднім змістом свідомості школяра.

Якщо спочатку учень зацікавиться лише грою, то дуже швидко його вже цікавитиме пов'язаний з нею матеріал, в нього виникне потреба вивчити, зрозуміти, запам'ятати цей матеріал, тобто він почне готуватися до участі в грі. Гра дає змогу легко привернути увагу й тривалий час підтримувати в учнів інтерес до тих важливих і складних предметів, властивостей і явищ, на яких у звичайних умовах зосередити увагу не завжди вдається.

Дидактичні ігри на уроках української мови можна використовувати для ознайомлення дітей з новим матеріалом та для його закріплення, для повторення раніше набутих уявлень і понять, для повнішого і глибшого їх осмисленого засвоєння, формування графічних умінь та навичок, розвитку основних прийомів мислення, розширення кругозору. Систематичне використання ігор підвищує ефективність навчання [3, с.102].

У дидактичних іграх діти спостерігають, порівнюють, класифікують предмети за певними ознаками, виконують аналіз й синтез, абстрагуються від несуттєвих ознак, роблять узагальнення. Багато ігор вимагають умінь висловлювати своє думку в зв'язній і зрозумілій формі, використовуючи термінологію.

Щоб ігрова діяльність на уроці проходила ефективно і давала бажані результати, необхідно нею керувати, забезпечивши виконання таких вимог:

1. Готовність учнів до участі в грі. (Кожен учень повинен засвоїти правила гри, чітко усвідомити мету її, кінцевий результат, послідовність дій, мати потрібний запас знань для участі у грі).
2. Забезпечення кожного учня необхідним дидактичним матеріалом.
3. Чітка постановка завдання гри. Пояснення гри – зрозуміле, чітке.
4. Складну гру слід проводити поетапно, поки учні не засвоять окремих дій, а далі можна пропонувати всю гру і різні її варіанти.
5. Дії учнів слід контролювати, своєчасно виправляти, спрямовувати, оцінювати.
6. Не можна допускати приниження гідності дитини (образливі порівняння, оцінка за поразку в грі, глузування тощо).

Ігри важливо проводити систематично й цілеспрямовано на кожному уроці, починаючи з елементарних ігрових ситуацій, поступово ускладнюючи й урізноманітнюючи їх у міру нагромадження в учнів знань, вироблення вмінь і навичок, засвоєння правил гри, розвитку пам'яті, виховання кмітливості, самостійності, наполегливості тощо.

Дидактичні принципи організації ігор: доступність, посильність, систематичність [2, с. 26-28].

З метою підвищення ефективності навчального процесу в початковій школі пропонуємо такі вправи та завдання.

Вправи на формування загального поняття про іменник

Гра «Хто? Що?»

Учитель показує предметні малюнки із зображенням людей, тварин, речей, рослин і т.ін. У відповідь учні, сигналізують картками «Хто?» «Що?»

Гра «Хто більше?»

Клас поділяється на дві команди. Перша команда придумує іменники, які містять один склад із трьох звуків, один з них – м'який приголосний, відповідають на питання що?. Друга команда добирає такі ж за звуко-складною будовою іменники, але відповідати вони мають на питання хто? (Що ? – ліс, йод, лід, ніс, рік, дім. Хто? – дід, віл, кіт, рись).

Гра «Істота чи неістота»

На магнітофонній стрічці записані іменники. (Україна, кобра, українка, хліб, базика, кобзар, байкар, спів, хлібороб, будівельник, співачка, будова, аптека, шахта, аптекар).

Учні слухають запис, на кожний іменник сигналізують картками «Хто?» «Що?» або «Істота» «Неістота».

Гра «Хто швидше?»

Учні одночасно починають і пишуть протягом умовного часу (5-10 хв) слова, що відповідають на питання що? (назви предметів у класній кімнаті або назви меблів чи одягу). Скільки слів запише учень – стільки дістає очок. Віднімається по два очка за допущені помилки.

Гра «Іменники на одну букву»

Учитель пропонує на певну букву зібрати і записати іменники, що відповідають на питання що? (або на питання хто?), наприклад, на букву р (рука, р-диска, річка, реп'ях, рівень, рослина).

Переможцем вважається той, хто протягом визначеного часу (3-5 хв.) правильно запише найбільшу кількість таких слів.

Гра «Хто це? Що це?»

На дошці записані слова: вовк, лисиця, ясень, лев, горобина, дуб.

Назвати хто це? що це?

Які з цих слів є назвами рослин, а які – назвами тварин?

Як називаються слова, що означають назви предметів і відповідають на питання хто? що? Записати подані іменники у дві колонки: у першу – назви рослин, у другу – тварин.

Гра «Лото назв»

На картках написано по декілька слів, що означають назви предметів. Учитель розкриває зміст певного слова, а учні повинні знайти його на картках і закрити.

Для гри можна використовувати такі слова (іменник): акваріум, метро, верблюд, гербарій, театр, вогнище, компас, ліщина.

Для вчителя: 1. Скляний ящик з водою для риб. (Акваріум). 2. Жуйна тварина з одним чи двома горбами. (Верблюд). 3. Колекція засушених рослин. (Гербарій). 4. Приміщення, де відбуваються вистави. (Театр). 5. Купа дров або хмизу, які горять. (Вогнище). 6. Прилад для визначання сторін світу. (Компас). 7. Лісовий чагарник, на кущах якого ростуть горішки. (Ліщина). 8. Підземна міська залізниця. (Метро).

Виграє той, хто першим закrije усі назви на своїй картці.

«Чарівник»

Педагог каже: «Зараз ви всі – чарівники. Вам треба «оживити» предмети – утворити від іменника, який відповідає на питання «що?» спільнокореневе слово – іменник, який відповідає на питання «хто?».

Наприклад:

Банк – банкір,

бібліотека – бібліотекар,

Київ – киянин,

комбайн – комбайнер,

космос – космонавт,

навчання – учитель.

«Хто (що) заховався?»

Ця гра розвиває в молодших школярів логічне мислення. Вчитель вивіщує на магнітну дошку малюнки предметів зворотною стороною до дітей. На зворотній стороні записано кілька ознак предмета, який «заховався». Педагог читає ці ознаки. Учні намагаються назвати предмет. Якщо вчитель відкриває малюнок, то діти із завданням впоралися. Школярі складають речення зі словом, яке позначає названий предмет, у зошитах. Один з учнів коментує правопис словникового слова.

Матеріал для ігор «Хто (що) заховався?»

1. Стрімкий, залізний, точний... (годинник).
2. Працьовитий, рідний, старенький... (дідусь).
3. Новий, цікавий, словниковий... (диктант).
4. Хижий, маленький, сірий, безхвостий, колючий... (їжак).
5. Легкий, дерев'яний, кольоровий... (олівець).
6. Перший, вихований, мудрий... (учитель).
7. Коричнева, солодка, шоколадна... (цукерка).

Отже, на основі аналізу психолого-педагогічної літератури можемо виділити такі способи ігрової діяльності молодших школярів, як дидактична гра, творчі ігри, творчі завдання, творча робота, розгадування ребусів.

Врахування наведених способів сприятиме підвищенню ефективності навчального процесу, підтримуватиме активний стан школярів на всіх етапах навчального пізнання.

Список використаних джерел:

1. Біляєв О.М. Концепція інтенсивного навчання мови. *УМЛШ*. 2001. №6. С. 26-30.
2. Бондаренко А.К. Дидактические игры в школе. Москва : Наука, 2001. 201 с.
3. Вашуленко М.С. Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1-4 класах. Київ : Знання, 2001. 112 с.
4. Жуковская Р.И. Игра и ее педагогическое значение. Москва : Наука, 2005. 266 с.
5. Кан-Калик В. Учителю о педагогическом общении. Москва : Роспеданентство, 1995. 108с.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ, 1918. 273 с.
7. Сухомлинский В.А. Сто советов учителю. *Избранные произведения* : в 5-и т. Київ : Радянська школа, 1984. Т. 2. 512 с.
8. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка. Київ : Заповіт, 1997. 229 с.
9. Тимошик М. Ідея соборності української мови на сторінках Огієнкового часопису «Рідна мова». *Дивослово*. 2007. №5. С. 38-44.
10. Щербань П. Дидактичні ігри у навчально-виховному процесі. *Початкова школа*. 2005. №9. С. 18.

The article deals with the pedagogical activity of I. Ohienko from 1914-1919. His contribution to the solution of didactic problems; the significance of the notion of communicative competence, its role in the formation of the language culture of future specialists in pedagogical education, the level of study in the scientific methodical literature of the formation of didactic problems is analyzed; a system of didactic tasks aimed at forming future language teachers in elementary classes is proposed. The article describes the role of higher education in modern conditions, designed to provide students with deep practical skills, to educate a student from a creative personality. With the purpose of forming the skills of the perfect proficiency in the Ukrainian literary language in the professional sphere, the skills of mastering the peculiarities of the professional language, the development of the culture of speech at the classes are

used by the future specialists: communication tasks that activate the student's activity; an individual approach to learning that takes into account the student's capabilities.

The article reveals the meaning of the term communicative competence, its part in formation of upcoming pedagogical education experts' speech culture. Also the article analyses the level of study a formation of communicative features of language in methodical-scientific literature. The author also propose the system of communicative exercises, which are directed on formation the accuracy of future primary-school teachers' speech.

The article describes the method of forming communicative competence of the pupils during learning of noun in the first classes. It analyzes scientifically methodical literature and gives the definition of competence. The article finds a role of didactic game in the development of communicative competence of primary school pupils. The main value for the acquisition of didactic game of the Ukrainian language are learning of rules of construction game, forming of communicative skills during using of noun and creating an appropriate intonation figuration for them. According to that, the article exudes the task that is forming of communicative competence of the pupils during the learning of didactic game in the first classes. It also shows phases of learning didactic game units at school.

Key words: literary language, speech, lesson, didactic tasks, communication, competence, didactic game.

Отримано: 16.09.2018 р.